

І.О. Олійник, канд. екон. наук, доцент

Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ДОХОДНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПІДПРИЄМСТВА

Постановка проблеми. У ринковій системі господарювання категорія доходів (прибутків) посідає одне з центральних місць. Одержання доходів є головною метою підприємницької діяльності, основним спонукальним мотивом будь-якого бізнесу. Закони ринкової економіки не дозволяють виробляти продукцію, реалізація якої завдає збитків. Наявність значної кількості збиткових підприємств, їх спеціалізація на виробництві лише продукції рослинництва, недотримання науково-обґрунтованої структури посівів не є природною. Але не все залежить лише від безпосередніх товаровиробників. Значний вплив на формування доходів сільськогосподарських підприємств має державна політика у сферах ціноутворення, оподаткування, кредитування та забезпечення сприятливих умов господарювання. Протягом тривалого часу держава не виконувала покладених на неї функцій, а здійснювана нею політика в зазначених сферах перетворилася з активного стимулятора проведення ефективних агропродовольчих реформ на руйнівну силу для виробничого потенціалу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для дослідження сутності категоріального апарату формування доходів підприємства важливе значення мають праці фундаторів формування економічної сутності доходів Арістотеля, Ф. Кене, У. Петті, А. Смітта, Ф. Аквінського.

Важливість проблеми формування доходності сільськогосподарського підприємства спонукає видатних вчених сучасності звертатися до даної проблематики, розглядаючи напрями її вирішення з різних складових. Гайдуцький П.І. вважає, що серйозні структурні диспропорції у параметрах застосування різних фінансових механізмів та інструментів діяльності підприємств, які накопичуються в АПК України можуть стати причиною кризи в цьому комплексі [1, с. 39]. О.В. Шубравська зростання невпевненості інвесторів та виробників щодо доцільності напрямів розвитку виробництва вбачає в умовах цінової волатильності [2, с. 53]. В.Г. Ткаченко у якості напрямку формування доходності сільськогосподарського підприємства розглядає розробку

інноваційної моделі, яка б була направлена на вдосконалення трансформаційних відносин власності в аграрних підприємствах [3, с. 59].

Постановка завдання. У зв'язку з переходом України від адміністративно-планової економіки до економіки ринкового типу, зі зміною порядку формування доходів і витрат, виникає необхідність: уточнення економічної суті та практичного значення категорії доходів (прибутків); вирішення дискусійних питань щодо порядку обчислення цих показників; визначення складу витрат, які відносяться на собівартість продукції та відшкодовуються з прибутку; подальшого дослідження проблеми доцільності відокремлення показників доходу та їх розрахунку; узгодженості питань державного впливу на економіку підприємств і формування їх доходів та ін. Метою даної статті є дослідження економічної сутності категорії доходів, вивчення особливостей формування прибутковості в сучасних умовах, визначення основних шляхів підвищення доходності сільськогосподарських підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ефективність розвитку агропромислового виробництва, як правило, визначається рівнем його доходності. Суб'єкти господарювання, що досягли високих розмірів доходності виробництва мають значні переваги у вирішенні соціальних питань, поліпшенні матеріального стимулювання працівників, впровадженні інноваційних проектів, поліпшенні матеріально-технічної бази тощо. Заради виявлення шляхів збільшення доходності аграрних підприємств значний інтерес викликає вивчення його основних проблематичних аспектів.

В економічній науці дохід розглядають як загальний, універсальний показник ефективності діяльності підприємства. Майже усі відомі економісти різних часів та народів вивчали змістовну характеристику та джерела виникнення доходів. Вони намагалися дослідити джерела виникнення та причини зростання доходів як конкретної сім'ї чи підприємства, так і держави чи суспільства в цілому.

Ще в епоху античності з'явилися елементи економічного аналізу. Стародавнім грекам були відомі такі економічні явища як грошовий обмін, ціна, торгівля, прибуток, позичковий процент, які в подальшому стали об'єктами досліджень у творах Ксенофонта (430-354 роки до н. е.), Платона (427-347 роки до н. е.), Аристотеля (384-322 роки до н. е.), де були зроблені перші спроби теоретично осмислити економічний лад тогочасного суспільства. Вперше у світовій літературі Аристотель помітив відмінності між споживною вартістю і вартістю товару, що, є основоположним моментом у теорії фінансових результатів [4, с.32].

Теоретик середньовіччя Ф. Аквінський вважав багатство – сукупністю матеріальних благ у натуральній формі, які можуть бути створені тільки своєю працею [4, с.41]. Меркантилісти багатство країни вбачали у золоті і сріблі, джерелом якого була зовнішня торгівля. Т. Мен у своїй праці «Багатство Англії у зовнішній торгівлі, або баланс нашої торгівлі як принцип нашого багатства» (1664 р.) зазначав, що держава стає тим багатшою, чим більшою є різниця між вартістю вивезених та ввезених товарів [4, с. 52].

Основоположник школи фізіократів Ф. Кене вбачав основу багатства у сільському господарстві, завдяки якому приводиться у рух промисловість та підтримується процвітання нації. До того ж, чистий продукт (додаткову вартість) можуть виробляти тільки у сільському господарстві [4, с. 80].

Досить значний внесок у дослідження сутності доходів зробили англійські вчені. Так, У. Петті ще в 60-80-тих рр. 17 ст. у своїх працях виклав економічні погляди з приводу багатства та шляхів його примноження. На відміну від меркантилістів, він визнавав, що багатство утворюють не тільки дорогоцінні метали, камені та гроші, а і землі країни, будівлі, товари. [4, с. 74]

Англійський вчений-економіст А. Сміт у своїй праці «Дослідження про природу і причини багатства народів» розглядав економічний розвиток суспільства та підвищення його добробуту. На його думку, основним джерелом багатства, з одного боку, була сфера виробництва, а з іншого – розвиток сільського господарства. А. Сміт був прихильником того, щоб державні структури не втручалися у регулювання ринкових відносин, тому що кожна людина намагається використати свій капітал так, щоб він приніс найбільший прибуток. Збільшуючи власні доходи підприємці, не підозрюючи, збільшують доходи країни, а значить, зростає суспільний дохід держави [4, с.94].

Д. Рікардо у праці «Засади політичної економії і оподаткування» розглядав два, на його думку, головних питання економічної теорії. По-перше, він виділив три основних класи (власників землі, власників грошей і капіталу та робітників) та три основних види доходів (прибуток, заробітна плата та рента). По-друге, головне завдання політичної економії полягає, на думку Д. Рікардо, у визначенні законів, які керують розподілом доходів. Він був впевнений, що зростання доходів капіталістів (прибуток) обов'язково знижує доходи робітників (заробітну плату) [4, с.111].

К. Маркс у праці «Капітал» розглянув доходи та джерела їх виникнення. Триединою формулою, яка охоплює всі тайни суспільного процесу виробництва він вважав капітал – прибуток (підприємницький дохід та процент), землю (земельна рента) та труд – заробітна плата. І

тільки разом вони можуть приносити доход. З розвитком капіталізму значення ренти, як джерела доходу, буде зменшуватися і залишаться два великі джерела доходу – прибуток і заробітна плата [4, с. 159].

У радянські часи вперше слово «доход» увійшло до лексики радянських господарників та вчених-економістів у середині 60-х років 20 ст. Вважалося, що прибутку можна досягати коригуванням цін і тарифів. Оскільки ціна фактично розглядалася як адміністративний норматив, то прибуток був продуктом нормування. До середини ХХ ст. панувала думка, що в ціну достатньо закласти рентабельність як відношення прибутку до собівартості на рівні 4-5 %. Згідно з цим здійснювалося ціноутворення на практиці. У 60-ті роки в централізовану ціну почали закладати рентабельність до 15 %.

На сучасному етапі економісти також неоднозначно трактують поняття доходу та його утворення. У сучасній літературі дається різне трактування сутності доходу як економічної категорії. Так, у «Економічному словнику-довіднику» С.В. Мочерного дохід визначається як грошові надходження за одиницю часу юридичних і фізичних осіб та показник господарської діяльності підприємств, установ, організацій [5]. Основними видами факторних доходів названі заробітна плата, прибуток, відсоток і рента.

У «Економічному словнику» за редакцією Г.В. Осовської дохід, у широкому розумінні, означає кошти в грошовій або натуральній формі, одержані внаслідок підприємницької чи будь-якої іншої діяльності [6].

У «Енциклопедичному словнику» за редакцією М.І. Молдованова зазначається, що дохід - це «1) грошові або інші цінності, отримувані в результаті будь-якої діяльності; 2) результат виробничо-господарської діяльності, отримуваний як різниця між вартістю реалізованої продукції і послуг та здійсненими втратами» [7, с. 204].

В енциклопедичному словнику «Управління організацією» дохід визначається як гроші або матеріальні цінності, отримувані від підприємництва або будь-якого роду діяльності [8].

Відповідно до Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 3, затвердженого Наказом Міністерства фінансів України від 31 березня 1999 р. №87 та зареєстрованого в Міністерстві юстиції України від 21 червня 1999р. №398/3691 «Звіт про фінансові результати», під доходом розуміють збільшення економічних вигод у вигляді надходження активів або зменшення зобов'язань, які призводять до зростання власного капіталу (крім зростання капіталу за рахунок внесків власників).

Підсумовуючи різні підходи до визначення економічної сутності доходів, необхідно підкреслити, що дохід є достатньо різнобічною категорією. Доходи сільськогосподарських підприємств включають:

валовий дохід, чистий дохід і прибуток як форму чистого доходу. Валовий дохід обчислюється як різниця між обсягами виробленої за певний період валової продукції та матеріально-грошовими витратами на її виробництво (без оплати праці). Такий поділ витрат пов'язаний з тим, що відповідно до трудової теорії вартості К. Маркса, єдиним джерелом додаткової вартості є праця робітників. Тобто, матеріальні витрати просто перекладаються на створюваний продукт, не змінюючи своєї величини, і тільки працею робітників відшкодовуються витрати на оплату цієї праці і, окрім того, створюється додатковий продукт.

Таким чином, якщо як абсолют прийняти те положення, що саме праця робітників створює додаткову вартість, то можна повністю погодитися з тим, що оплата праці має здійснюватися тільки після відшкодування матеріальних витрат на виробництво продукції. Якщо ж вартості валової продукції вистачило тільки для відшкодування матеріальних витрат або навіть і не вистачило, то причиною є недостатня продуктивність людської праці. За цих умов про оплату такої праці не можна навіть говорити. Отже, здійснювати оплату праці робітників можна лише за умови наявності відповідного джерела – новоствореної вартості. Проте слід розуміти, що валовий дохід є лише грошовим виразом новоствореної вартості, отже його величина може значно відрізнятись від справжнього розміру створеного виробниками додаткового продукту, що пов'язано, насамперед, з існуванням перерозподілу національного доходу через систему цін і фінансові важелі регулювання виробництва. Невідповідність валового доходу величині новоствореної вартості стає все більш очевидною в останні роки.

Таким чином, використання показника валового доходу в практичній діяльності сільськогосподарських підприємств не завжди є можливим і навіть доцільним, особливо це стосується посилення на нього як на джерело для оплати праці робітників, що обумовлено його фізичною відсутністю (недостатністю) в окремі роки.

Чистий дохід розраховується як різниця між валовим доходом і витратами на оплату праці. Обчислення показника чистого доходу передбачає визначення всієї величини створеного продукту, навіть в тій його частині, що не набула товарної форми. Такий підхід є основним свідченням проти можливості використання цього показника. У ринкових умовах і вироблений продукт має довести свою корисність, яка виявляється тільки в момент реалізації. Обмеження рамками виробництва при обчисленні чистого доходу призводить до того, що можна одержати продукт, та не одержати відповідних кінцевих результатів виробничо-господарської діяльності. На відміну від чистого доходу прибуток визначається тільки після проходження продукцією стадії реалізації. Він

містить в своєму складі інші позареалізаційні надходження та витрати, і саме цей показник ми вважаємо економічно кінцевим результатом діяльності підприємств.

У сучасній економічній науці розглядають три різних концепції прибутку: бухгалтерська, економічна та податкова. Економічний прибуток – це величина фінансового результату, який може бути одержаний за умови найбільш вдалого використання коштів. Податковий прибуток – це величина, яка розраховується відповідно до вимог податкового законодавства, і призначена для визначення об'єкта оподаткування і є складовою механізму фіскальної податкової політики. Визначається як різниця між валовими доходами та валовими витратами підприємства-платника податку на прибуток.

Бухгалтерський прибуток характеризує рівень господарювання підприємств, він може бути джерелом фінансування виробничо-технічного та соціального розвитку підприємств, та джерелом доходів державного бюджету. Показує збільшення капіталу незалежно від джерел його утворення. Але при цьому можлива ситуація, коли номінально підприємство декларує прибутки (наприклад, при продажі товарів, кошти за які ще не поступили), однак реальних коштів для розподілу прибутку воно не має.

На нашу думку, саме економічний прибуток показує ту його частину, яка створена в результаті виробничої діяльності суб'єкта господарювання власними силами та дає можливість, об'єктивніше оцінювати результати діяльності підприємств, зіставляти результати фінансової діяльності окремих суб'єктів господарювання і робити об'єктивні висновки та оцінювати перспективу діяльності підприємства.

Багато різноманітних аспектів з приводу формування, розподілу та використання доходів (це отримувані суб'єктами трудові і нетрудові види доходів та система відносин економічної власності ніж ними) ще являються недостатньо дослідженими і не знайшли свого практичного вирішення.

Основними суб'єктами отримуваних доходів є: окремий індивід, домогосподарство, трудовий колектив, різні суб'єкти підприємницької діяльності (підприємства, фірми і компанії), держава. На інтернаціональному рівні до таких суб'єктів належать міжнародні фінансово-кредитні організації, наднаціональні органи, транснаціональні корпорації. З точки зору соціальної структури суб'єктами привласнення доходів є окремі соціальні верстви, групи і класи.

Рівень доходності є важливим індикатором, який визначає не тільки рух грошових потоків бізнесових структур, але й стратегію і тактику

розвитку державних програм підтримки окремих виробників та видів економічної діяльності.

Дохід дає можливість оцінити ефективність діяльності підприємства, визначити базу для оподаткування, прийняти рішення щодо вкладенням коштів у розвиток підприємства, досягти мети власника доходу.

Доходність сільськогосподарського виробництва – це не лише показник ефективності або неефективності одного з напрямів підприємництва, це – елемент взаємозв'язку цілого пласта суспільних відносин, які стоять вище ніж просте забезпечення більшої прибутковості для окремого індивіда, підприємства чи галузі. Тому до цієї проблеми необхідно підходити не стільки з позицій підприємництва, скільки з позицій державотворення.

Дохід підприємства залежить від чотирьох головних чинників: обсягу реалізації; структури і собівартості продукції та рівня середніх реалізаційних цін. Але кожен з них, зазнає впливу інших чинників, які охоплюють практично всі складові економічного середовища.

Висновки. Доходи підприємства безперечно є одним з найважливіших самостійних об'єктів, що потребують поглиблення теоретичних основ і розширення практичних рекомендацій. Це визначається тією роллю, яку доходи відіграють у розвитку підприємства та формуванні кінцевих результатів його фінансової діяльності. Саме економічний прибуток показує результат виробничої діяльності суб'єкта господарювання та об'єктивно оцінювати перспективу діяльності підприємства.

У ринковій системі господарювання основним завданням суб'єктів економічної діяльності є отримання прибутку в максимальному розмірі при оптимальних витратах. Всі дії, спрямовані на досягнення цієї мети, є факторами зовнішнього і внутрішнього впливу. Якщо перші з них не будуть відпрацьовані, не будуть трансформовані в державні економічні правила гри, то не зможуть бути використані й внутрішні фактори. Це особливо характерно в трансформаційний період, на якому знаходиться Україна.

Бібліографічний список: 1. Гайдуцький П.І. Структурні перекося і кризи в АПК / П.І. Гайдуцький // Економіка АПК. – 2014. – № 7. – С. 38–46. 2. Шубравська О.В. Агропродовольчий розвиток України в контексті глобальних викликів / О.В. Шубравська // Економіка АПК. – 2014. – № 7. – С. 52-58. 3. Ткаченко В.Г. Організаційна модель трансформації відносин власності аграрних підприємств у регіонах України / В.Г.Ткаченко // Економіка АПК. – 2014. – № 7. – С. 59-67. 4. Леоненко П.М. Історія економічних учень: Підручник / П.М. Леоненко, П.І. Юхименко. – 2-ге

вид., перероб. I доп. – К.: Знання, 2008. – 639 с. 5. Мочерний С.В. Економічний словник-довідник. – Київ: «Феміна», 1995. – 368 с. 6. Осовська, Г.В. Економічний словник [Текст]: наукове видання / Г.В. Осовська, О. О. Юшкевич, Й. С. Завадський. – К.: Кондор, 2007. – 358 с. 7. Молдованов М.І., Сидорова Г.М. Сучасний діловий документ: зразки найважливіших документів українською мовою. – К.: Техніка, 1992. – 248 с. 8. Поршнев А. Управление организацией: Энциклопедический словарь / А. Поршнев, А. Кибанов, В. Гунин та ін. – М.: ИНФРА-М, 2001. – 520 с.

Олейник И.А. Теоретико-методологические основы формирования доходности сельскохозяйственного предприятия. Раскрывается история формирования категории доходности и методов её определения. Констатируется, что доход предприятия – достаточно разносторонняя категория, предполагающая исчисление валового, чистого дохода и прибыли. Раскрывается методология измерения доходности деятельности сельскохозяйственного предприятия в рыночных условиях.

Oleynik I. The theoretical and methodological bases of formation of profitability of the agricultural enterprise. It is revealed the history of formation of category of profitability and methods of its definition. It is noted that the enterprise income is a rather versatile category that assumes calculation of gross, net income and profit. It is revealed the methodology of measurement of profitability of the agricultural enterprise activity in market conditions.